
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9(477)'06

О.Г. Кулик,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

**КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У статті пропонується система моніторингових кримінологічних досліджень, які необхідно здійснювати для встановлення тенденцій та закономірностей злочинності в Україні, розкривається зміст та кримінологічне значення кожного із запропонованих видів таких досліджень.

Ключові слова: злочинність, кримінологічне дослідження злочинності, моніторингове кримінологічне дослідження злочинності, віктимологічне опитування населення.

В статье предлагается система мониторинговых криминологических исследований, которые необходимо осуществлять для установления тенденций и закономерностей преступности в Украине, раскрывается содержание и криминологическое значение каждого из предложенных видов таких исследований.

Ключевые слова: преступность, криминологическое исследование преступности, мониторинговое криминологическое исследование преступности, виктимологический опрос населения.

In the paper it is offered a system of the monitoring of the criminological researches, which must be carried out to study the regularities and trends of the crime in Ukraine, contents and criminological importance of the kinds of offered researches are revealed.

Keywords: crime, criminological crime researches, monitoring criminological crime researches, crime victimization survey.

Зміна соціально-економічної формації, яка відбулася останніми десятиліттями в пострадянських країнах, глибоко позначилася на всіх царинах життєдіяльності суспільства, у тому числі на сфері наукового пізнання злочинності. В останні роки низка вчених констатували наявність певних кризових явищ в кримінологічній науці, застарілість та необґрунтованість усталених теоретичних положень кримінології, невідповідність реаліям сьогодення методологічних засад та методик кримінологічних досліджень. Наголошувалось на необхідності переосмислення теоретичних надбань кримінології та здійснення об'єктивної оцінки їх наукової цінності, розроблення ефективних сучасних методик здійснення кримінологічних досліджень, широкого запровадження у кримінологію пострадянських країн наукових робіт кримінологів Західної Європи та США [1, с.13–15; 2, с. 165; 3, с. 192; 4 тощо].

Поділяючи в цілому зазначені положення, вважаємо, що потрібно виділити проблему здійснення кримінологічних досліджень в країні. В цій царині наразі спостерігається певний застій і навіть зниження рівня науково-дослідницької

діяльності. Ознайомлення з монографічними роботами та дисертаціями з кримінології, які були підготовлені в Україні в останні роки, показує, що значна частина досліджень, на яких вони базуються, мала фрагментарний характер, охоплювала незначний проміжок часу, отримані дані не відповідали вимогам репрезентативності.

Між тим, кримінологія виникла і розвивається перш за все як емпірична наука, що базується на проведенні статистичних, соціологічних та психологічних досліджень злочинності. Необхідною умовою розвитку як теоретичної, так і практичної кримінології є формування та постійна актуалізація належної емпіричної бази щодо злочинності [1, с. 15; 2, с. 168; 3, с. 195]. В сучасних умовах, коли спостерігаються прискорення та ускладнення багатьох соціально-економічних процесів в суспільстві, зокрема й злочинності, розвиток кримінологічних досліджень злочинності, вироблення нових форм та методики їх проведення є одним з важливих шляхів виходу кримінології з тимчасової кризи та підняття її на новий рівень розвитку.

На основі аналізу різних видів кримінологічних досліджень та джерел кримінологічної інформації нами була розроблена система моніторингових досліджень злочинності в Україні, яка включає такі складові елементи.

1. Щорічний моніторинговий кримінологічний аналіз даних статистичної звітності щодо злочинності в Україні. Цей аналіз має охоплювати всі групи злочинів за спрямованістю, передбачені розділами Особливої частини КК України, але з різним ступенем деталізації даних залежно від поширеності злочинів певних видів.

Як свідчить світовий та вітчизняний досвід таких досліджень, доцільно поряд з аналізом загальної кількості зареєстрованих злочинів окремо вивчати динамічні зміни різних видів посягань. Зокрема, пропонується здійснювати детальний аналіз найбільш поширених та суспільно небезпечних злочинів загальнокримінального характеру з потерпілим, які визначально впливають на стан злочинності в країні. Йдеться про так звану індексну групу злочинів. Такі групи злочинів виділяються в різних країнах і включають різну кількість посягань: в Англії їх нараховується 70, у Німеччині – 24, у Франції – 22 [5, с. 49]. У США індексна група є найменш чисельною і включає на цей час 8 видів злочинів: вбивство, зґвалтування, напад із застосуванням насильства за обтяжуючих обставин, розбій, проникнення у приміщення з метою вчинити крадіжку, крадіжку, крадіжку автотранспорту, підпал [6]. Використання такого невеликого переліку посягань в ході аналізу стану злочинності спрощує його процедуру і дозволяє отримати наочні дані, але вони охоплюють лише 30–40 % всіх злочинів, що вчиняються в країні [5, с. 49], що, на нашу думку, є недостатнім.

З урахуванням особливостей нашого кримінального законодавства вважаємо за доцільне використовувати як індексні такі загальнокримінальні злочини: умисне вбивство з замахом; умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; зґвалтування з замахом; вимагання; розбій; грабіж; крадіжку; шахрайство; незаконне заволодіння транспортним засобом; привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; хуліганство; порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинили смерть. У 2002–2012 рр. сумарна кількість злочинів цих видів складала в Україні у середньому 67,7 % всіх зареєстрованих посягань, а у 2013 р. – 64,8 %.

Кожна з груп злочинів без потерпілого має свою специфіку і повинна аналізуватися окремо, а рівень детальності такого аналізу має визначатися в

залежності від суспільної значимості та чисельності злочинів без потерпілого певної групи.

Результати такого кримінологічного аналізу мають скласти первинну основу для оцінки кримінальної ситуації в країні в певному році та її прогнозування на наступний рік.

2. Кримінологічний аналіз даних державної статистичної звітності щодо засудження та покарання осіб, які вчинили злочини в країні. Аналіз може здійснюватися з періодичністю раз на 2 роки, враховуючи певну часову затримку (лаг) між впливом змін у кримінальній ситуації на статистику злочинності, що формується на основі ЄРДР, та статистику судимості. Його результати дадуть можливість оцінити рівень караності злочинів у країні.

3. Вибіркове поглиблене дослідження масиву матеріалів кримінального провадження (кримінальних справ), в тому числі за переліком ознак, які не передбачені в державній статистичній звітності. Може бути досліджена репрезентативна вибірка таких матеріалів або вибірка судових рішень, отримана з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Мета такого дослідження отримати розгорнуту кількісно-якісну кримінологічну характеристику злочинності в країні, здійснити кримінологічну типологію злочинів як соціальних актів, більш глибоко оцінити ступінь розповсюдженості та характер суспільної небезпечності посягань кожного типу, визначити нові форми та способи вчинення злочинів. За допомогою такої інформації може бути визначено зв'язки між ознаками одиниць спостереження (стать та вид злочину, вчинення злочину та наявність роботи тощо) та встановлені залежності між ними. Ця інформація буде також придатною для якісного довготривалого прогнозу злочинності в країні, тобто прогнозування нових форм та способів вчинення злочинів, категорій осіб, які будуть виявляти найбільшу кримінальну активність.

Слід зазначити, що це дуже трудомістке і складне в методичному плані дослідження, розмір вибірки якого для забезпечення репрезентативності його результатів для України має складати не менше 1800 матеріалів, а перелік використовуваних показників має бути дуже значним. Його здійснення потребуватиме значних витрат часу, людських ресурсів та організаційних зусиль як для формування репрезентативної вибіркової сукупності, так і на дослідження отриманих матеріалів. У зв'язку з цим воно може реально проводитись раз на чотири-п'ять років.

4. Суцільне або вибіркове дослідження інформації, яка міститься в електронних базах даних злочинності – Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) та електронній базі даних єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення й інші події в ОВС. Обидві електронні бази даних тількино запроваджені, і весь спектр їх можливостей щодо оброблення інформації, яка в них міститься, ще не відомий. Тим не менш, оскільки на їх основі формується державна статистична звітність щодо злочинності, такі можливості, безумовно, існують. У зв'язку з цим з використанням зазначених електронних баз даних можуть бути сформовані суцільні або вибіркові масиви одиниць спостереження, які мають одну або декілька спільних кримінологічно значимих ознак, які не відображаються в державній статистичній звітності щодо злочинності.

Це можуть бути дані щодо розподілу злочинів за часовим інтервалом їх вчинення, днем тижня, розміром завданої шкоди, видами знарядь та засобів, які при цьому використовувалися; видами мотивів вчинення таких діянь тощо. Можна буде встановити зв'язки та залежності між окремими ознаками, які притаманні одиницям спостереження, що входять до суцільної або вибіркової сукупності.

Така інформація може бути використана як для поглибленої оцінки стану злочинності в країні, так і для розроблення певних прогнозних оцінок.

Важливо зазначити, що отримання таких даних буде здійснюватися в автоматичному режимі, тобто не потребуватиме суттєвих часових витрат, матеріальних та людських ресурсів. З часом можливості використання інформації, яка міститься у зазначених електронних базах даних, можуть бути суттєво розширені.

5. Щорічне моніторингове репрезентативне опитування населення України щодо ступеня його віктимізації, рівня латентності найбільш поширених загальнокримінальних злочинів, оцінки стану злочинності та діяльності ОВС по боротьбі з нею. Такі опитування здійснюються в багатьох країнах світу, і є всі економічні та організаційно-методичні передумови для проведення їх в Україні. Ми вже неодноразово висловлювалися щодо необхідності проведення таких опитувань в Україні, їх організаційно-методичних засад та кримінологічного значення їх результатів [7; 8, с. 55–56; 9, с. 211–216; 10]. Хотілося б вказати на основні методичні особливості такого моніторингового опитування.

Отримані таким чином дані становлять якісно нову інформацію про стан злочинності, яка суттєво відрізняється від відомостей, що містяться в державній статистичній звітності. Це суб'єктивні твердження осіб, частина яких вважає, що проти них були протягом певного часу вчинені злочини або низка злочинів певного виду, а частина – що таких фактів не було. Слід підкреслити, що кримінологічно цікавили є відповіді представників обох цих підмасивів опитаних. Таке опитування доцільно проводити в масштабах країни та окремих регіонів в режимі моніторингу з обов'язковим дотриманням вимог репрезентативності вибіркового масиву. Згодом по мірі накопичення значних масивів таких даних вони можуть, як це робиться у США та Великій Британії, розглядатися як рівноцінні відомостям державної статистики злочинності. При цьому вони мають важливу перевагу порівняно з державними статистичними даними. Такі дані без всяких застережень і оцінки достовірності придатні для застосування щодо них усіх математико-статистичних методів аналізу та прогнозування.

Дуже корисним, на наш погляд, є поєднання в таких опитуваннях запитань щодо випадків, коли респонденти ставали жертвами злочинів, із запитаннями щодо ступеня їх довіри до міліції, оцінки її роботи, готовності сприяти її діяльності щодо протидії злочинності.

Регулярне проведення таких опитувань дозволить: суттєво розширити інформаційну базу аналізу злочинності шляхом доповнення її якісно новою інформацією, яка не зазнає впливу будь-яких зацікавлених державних, політичних або громадських інституцій; отримати об'єктивні (за умови дотримання вимог репрезентативності вибірки) дані про кількісну розповсюдженість в країні злочинів певних видів, що є придатними для зіставлення з державними статистичними даними щодо цих видів злочинів; створити важливий канал взаємозв'язку державних органів з населенням, який дозволить отримувати об'єктивну оцінку населенням діяльності міліції, визначити недоліки в роботі міліції, які обумовлюють негативне ставлення до неї з боку громадян.

6. Щорічне вибіркоче дослідження матеріалів засобів масової інформації (ЗМІ) про злочинність та діяльність правоохоронних органів щодо протидії їй. До цього часу масштабні кримінологічні дослідження такого роду в країні не проводились. Натомість їх здійснення з урахуванням тієї величезної ролі, яку відіграють ЗМІ в житті сучасного українського суспільства, є необхідним. Як показують наші багаторічні дослідження, матеріали ЗМІ визначально впливають як на поінформованість населення щодо феномену злочинності, її проявів та

поширеності, ступеня небезпечності тощо, так і на його оцінку діяльності правоохоронних органів і зокрема ОВС, рівень довіри до них.

Перші пробні дослідження матеріалів ЗМІ відповідної тематики можуть здійснюватися на основі нерепрезентативної вибірки матеріалів декількох ЗМІ певного виду (інформаційних агентств, порталів новин, новинних телепередач тощо) за 1–2 роки. Після вибору оптимальної методики дослідження та її опробування можна перейти до проведення щорічних таких репрезентативних досліджень. За результатами дослідження можна буде отримати додаткову інформацію щодо стану злочинності в країні, поширеності певних форм злочинної поведінки, нових антисупільних явищ, а також оцінити зміст інформації про злочинність та діяльність правоохоронних органів щодо протидії їй, яку ЗМІ надають населенню, уявлення про ці проблеми, які формуються в громадян під впливом ЗМІ.

7. Періодичні експертні опитування працівників правоохоронних органів, суддів з актуальних проблем злочинності та заходів щодо протидії їй. Такі опитування дозволяють отримати цінну інформацію щодо певної кримінологічної проблеми та шляхів її вирішення від фахівців, які мають спеціальні знання і відповідний досвід робот, тобто є експертами з цих питань. Опитування цих осіб дозволяє суттєво поглибити розуміння таких проблем, оцінити готовність працівників правоохоронних органів вирішувати їх у законодавчо закріпленій спосіб. Такі опитування доцільно проводити при концептуальному визначенні напрямів протидії злочинам певних видів, встановленні причин та умов, що сприяють їх вчиненню, для оцінки якості проектів нормативно-правових актів, які регулюють правоохоронну діяльність відповідного спрямування тощо.

Такі опитування регулярно здійснюються в процесі підготовки дисертаційних досліджень з кримінології, але вони зазвичай стосуються другорядних питань, їх результати широко не оприлюднюються. На нашу думку, вони мають проводитись більш широко і реалізовуватися як на відомчому, так і на загальнодержавному рівнях. Окремим різновидом таких опитувань може бути їх проведення серед фахівців інших категорій, які є компетентними в питаннях протидії певним видам злочинів (бізнесменів, митників тощо).

Вважаємо, що здійснення в країні в моніторинговому режимі кримінологічних досліджень зазначених видів могло б суттєво покращити емпіричну базу відомостей щодо злочинності в Україні, сприяти подальшому розвитку теорії кримінології, розробці ефективних заходів запобігання та протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Закалюк А.* Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві / А. Закалюк // *Право України.* – 2009. – № 7. – С. 6–16.
2. *Жалинский А.Э.* Обновление криминологии / А.Э. Жалинский // *Российский криминологический взгляд.* – 2011. – № 2. – С. 165–173.
3. *Мацкевич С.М.* Современная криминология : преодоление кризиса С.М. Мацкевич // *Российский криминологический взгляд.* – 2011. – № 2. – С. 192–197.
4. *Жигарев Е.С.* Догмы теоретической криминологии : методологический вопрос / Е.С. Жигарев // *Российский криминологический взгляд.* – 2013. – № 3. – С. 292–303.
5. *Щерба С.* Зарубежный опыт статистического учета преступности / С. Щерба // *Законность.* – 2003. – № 11. – С. 49–51.
6. Офіційний сайт Федерального бюро розслідувань США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.fbi.gov/](http://www.fbi.gov/).

7. *Кулик О.Г.* Всеукраїнське віктимологічне моніторингове опитування населення : теоретичні та організаційно-методичні засади / О.Г. Кулик // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 76–84.

8. *Кулик О.* Кримінологічний аналіз злочинності в Україні : напрями вдосконалення методології та методики / О. Кулик // Право України. – 2009. – № 7. – С. 52–57.

9. *Кулик О.Г.* Злочинність в Україні : тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О.Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

10. *Кулик О.Г.* Методологічні засади всеукраїнського віктимологічного опитування населення / О.Г. Кулик // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 543–548.

Отримано 17.02.2014